

INNOVEREND ONDERZOEKEN - VERANDERKUNDIGE GRONDSLAGEN

Onderwijsmensen moeten activisten durven zijn

Ton Bruining

marnix academie

Lectoraat Leren en Innoveren

***The persistence of memory*, Salvador Dalí, 1931, olieverf op doek Museum of Modern Art (MOMA), New York**

In zijn surrealistische stijl laat Salvador Dalí op dit schilderij de uurwerken smelten. De thematiek van het beeld, gezien vanuit het surrealistische betekeniskader waarin het is gemaakt, is duurzaamheid. Dit is meteen ook een van de kernbegrippen die in het boek, dwars door de verschillende bijdragen heen, centraal staan en de grondslag vormen van het begrippenpaar innoveren en onderzoeken. De smeltende uurwerken symboliseren de kwetsbaarheid of de vergankelijkheid van de dingen (lees: de wereld) in contrast met de tijd zelf: alles is veranderlijk en de tijd tikt onverstoort door.

ONDERWIJSMENSEN MOETEN ACTIVISTEN DURVEN ZIJN

Ton Bruining in gesprek met Yrjö Engeström

We stellen een boek samen met verschillende onderzoeksbenaderingen voor leraren. Leraren van wie we verwachten dat ze praktijkonderzoek, leernetwerken en gemeenschappen aanwakkeren, creëren, faciliteren en leiden. Als ondersteuning van de duurzame ontwikkeling van onderwijs, onderwijsbenaderingen, schoolontwikkeling en professionele ontwikkeling. En dat in de context van veranderingen in de samenleving. In dat kader kijk ik ernaar uit om met je in gesprek te gaan, in het verlengde van het artikel *Van bemiddelde acties naar heterogene coalities: vier generaties activiteitentheorie van werken en leren*, dat je samen met Annalisa Sannino schreef (Engeström & Sannino, 2021) en dat we voor ons boek vertaalden. Graag wil ik met je verkennen waarom de activiteitentheorie na honderd jaar nog steeds van waarde is voor onze doelgroep.

Maar eerst, waar ben je op dit moment mee bezig?

Ik werk aan de afronding van een boek dat 'Concept formation in the wild' als titel krijgt. Daar ben ik nog wel een paar maanden mee bezig. Er is altijd een groot project dat net even iets meer tijd vraagt.

Dat klinkt spannend, 'concept formation in the wild'. En dan vooral dat 'in the wild'. Waar gaat het over?

In het boek leg ik uit dat nieuwe concepten niet alleen door wetenschappers worden gecreëerd, maar ook door mensen die worstelen met hardnekkige problemen en uitdagingen in alle lagen van de bevolking. We zijn allemaal betrokken bij het creëren van nieuwe concepten. Helaas wordt dit aspect van conceptvorming door de academische wereld genegeerd (zie ook: Engeström & Sannino, 2012).

Jouw laatste boek was 'Expertise in transition'. Waar ging dat over?

Over de vraag hoe we expertise in de hedendaagse wereld moeten begrijpen.

Dan gaat het niet over een eenzame individuele expert maar over een gezelschap van professionals dat leert om te gaan met veranderingen.

Interessant. We doen dit interview voor een boek voor innovatieve onderwijs-professionals. Kunnen zij iets leren van 'Expertise in transition', ook al gaat het over de medische wereld?

Voor leraren die geïnteresseerd zijn in het begrijpen van hun eigen expertise, zou het een heel waardevolle bron kunnen zijn.

Ik sla aan op 'de eenzame professional' en 'concept formation'. Frontlini-professionals – of het nu leraren, politiemensen of artsen zijn – werken vaak autonoom. Maar we zien nu dat er meer over de muren van de eigen organisatie – zoals de school – wordt samengewerkt. Daarbij denk ik in het onderwijs ook aan IKC-vorming, 10-14 onderwijs, opleiden van leraren in de school en andere vormen van samenwerking tussen beroepsonderwijs en werkveld. Al zorgde corona ervoor dat deze ontwikkelingen vaak vertraagden, omdat met man en macht wordt geprobeerd om het onderwijs draaiende te houden. Als het gaat om conceptontwikkeling, gaan we er in onze onderzoeksgroep van uit dat scholen niet ontwikkelen door de introductie van nieuwe onderwijsconcepten, maar door de ontwikkeling van een schoolorganisatie die in staat is om zelf nieuwe concepten te produceren. Wat denk je van die benadering?

Het is zeker zo dat concepten en voorschriften van de overheid en van lokale schoolbestuurders relatief oppervlakkig zijn. En vaak worden leraren er niet door gemotiveerd om er in hun dagelijks werk meteen iets mee te gaan doen. Top-downconcepten zijn meestal niet zo effectief. Maar op dit moment is het de opgave om in scholen het momentum te vinden om met leraren, met ouders en met andere belanghebbenden uit de gemeenschap samen een perspectief te ontwikkelen voor het verbeteren en ontwikkelen van het onderwijs. Dat is ingewikkeld omdat veel scholen ingekapseld zijn. Leraren zijn heel erg bezig met hun dagelijkse routines en ze zijn niet gewend aan het idee dat krachten gebundeld kunnen worden.

Terwijl het idee in Nederland is dat het Finse onderwijs op een hoog niveau staat, vanwege de professionaliteit van de Finse leraren.

De kracht van het Finse onderwijs is volgens mij dat leraren goed zijn

opgeleid en dat de scholen en ook leraren veel autonomie hebben; maar samenwerken is moeilijk. Autonomie is een paradox. Het is belangrijk dat leraren eigen ruimte hebben, niet gecommandeerd worden en onafhankelijke professionals kunnen zijn. Maar autonomie kan ook leiden tot afscheiding en isolatie.

Je opmerkingen over de professionele ruimte en het belang van samenwerken, doen me denken aan het boek 'Talking about machines' van Julian Orr (1996). Daarin ontmoeten onderhoudsmonteurs elkaar in wegre restaurants om over de oplossing van problemen te praten, omdat de handboeken van de organisatie nooit voldoen. Wat dat betreft is het bijzonder dat schoolbesturen nu professionele leergemeenschappen gaan organiseren, die oorspronkelijk ontstonden als alternatief voor het management. Is dat geen paradox? Gaat het nu wel werken?

De top-downopdracht om gemeenschappen te organiseren en samen te werken, zal eerder zorgen voor een kramp. Er zijn bovendien nog geen goede handreikingen voor en het is dan ook een grote uitdaging om het collectieve leren en ontwikkelen te stimuleren. Daarbij is het denk ik van groot belang om de leerlingen en de studenten te betrekken, zowel bij onderwijsontwikkeling als bij het vormgeven van het eigen leren.

Op dit moment wordt onder begeleiding van de Nederlandse hoogleraar Marc Vermeulen onderzoek gedaan naar de impact van onderwijsinnovatie in samenwerking met kinderen.

Interessant! Dat soort onderzoek is heel erg belangrijk. En het is een verwaarloosd onderzoeksgebied. We hebben zelf werk gedaan met 14- en 15-jarigen die een jaar lang onderzoek deden naar bijvoorbeeld tolerantie en diversiteit. Er is zoveel druk in het onderwijs aan de kant van de school en aan de kant van de studenten, dat er simpelweg geen tijd is voor de vragen als: waarin ben je geïnteresseerd, waarover maak je je druk, welke bijdrage wil je leveren?

Wat is de betekenis van onderzoekend innoveren, bijvoorbeeld met belanghebbenden?

Het is de hoogste tijd dat onderzoekers veel meer betrokken raken bij het stimuleren van het leren en ontwikkelen in de frontlijn van bijvoorbeeld het onderwijs. Maar meer nog dan over innoveren wil ik het hebben over

transformeren. Weet je, innovaties zijn erg smal en specifiek. Ze hebben de neiging om zelf ingekapseld te raken. Het is van kritiek belang dat scholen zelf komen tot holistische en collectieve ideeën over leren en ontwikkelen, en ook over de wijze waarop je de eigen organisatie kunt veranderen. Het is daarbij ook van belang dat onderwijsmensen en onderwijsorganisaties met hun kennis over leren en de organisatie daarvan, gaan 'stralen' en merkbaar een waardevolle partner worden voor anderen.

Er moet dus ruimte komen voor scholen en onderwijsteams om expansief¹ te zijn? Om maar eens een CHAT-begrip te gebruiken.

Ja, het gaat er echt om dat we beginnen na te denken over de vraag hoe we moeten reageren op de dringende problemen van de huidige tijd. Vraagstukken uit de samenleving die steeds nadrukkelijker worden. Het gaat om het creëren van bijvoorbeeld perspectief voor de eigen ontwikkeling in de toekomst. Daar moeten de jongeren zelf ook op bevestigd worden.

Wat zou dan een belangrijke boodschap zijn voor leraren en voor de teacher leaders, die zich – vaak in de avonduren – verdiepen in het leren en innoveren?

Dat is een moeilijke, brede vraag... Maar ik zou willen benadrukken dat het belangrijk is dat leraren activisten worden. Dat ze betrokken raken bij belangrijke maatschappelijke vraagstukken, zoals sociale rechtvaardigheid, gelijke kansen en duurzaamheid. Dat ze gaan inzien dat zij, de klas en de school instrumenten zijn voor ontwikkeling en verandering in plaats van een plek voor dagelijkse onderwijsroutine. Met andere woorden: op dit moment zouden scholen een enorm belangrijke rol kunnen vervullen in het ontwikkelen en veranderen van de leefwereld, omdat ze een unieke positie hebben, omdat ze kunnen bouwen met de potentie van jonge mensen en met de potentie van leraren. Het is de hoogste tijd. In 1932 was er een Amerikaanse onderwijzman George Counts, die een boek schreef met de titel *Dare the school build a new social order?* (Counts, 1932|1978). Dit negentig jaar oude boek zou voor deze tijd herschreven moeten worden. Scholen zouden betrokken moeten zijn bij het bouwen van een betere wereld. Daar is moed voor nodig, een gezamenlijke inspanning en dat gaat over veel meer dan om jezelf als een professional te ontwikkelen. Onderwijsmensen kunnen niet meer afwachten, niet meer wachten met het bundelen van hun krachten!

Greta Thurnberg vroeg: "How dare you not act?"

Ja, precies! En die vraag komt uit de mond van een jong mens die ziet dat haar eigen toekomst op het spel staat. In die zin is het omarmen en ontwikkelen van de rol van activist een heel belangrijk thema voor leraren.

Kunnen we de betekenis van de vier generaties activiteitentheorie onder de loep nemen en dan beginnen met de eerste generatie, gemedieerd leren? Corona heeft laten zien dat leraren en leerlingen hebben geleerd om in een virtuele omgeving te handelen. Zijn er nieuwe ontwikkelingen op het gebied van de eerste generatie activiteitentheorie, die laat zien dat leren een gemedieerde ervaring is?

Jazeker. Een paar jaar geleden schreef ik samen met Jim Greeno *Learning in activity*, een hoofdstuk voor *The Cambridge handbook of the learning sciences*. Dit jaar komt een nieuwe editie van dat boek uit en ik heb ons hoofdstuk nu zelf herschreven, omdat Jim helaas is overleden. Jim liet zien dat er een persistent patroon in het onderwijs zit: Initiatie, Respons en Evaluatie (IRE). De leraar stelt een vraag, de student antwoordt en de leraar evalueert dat antwoord: is het goed of fout. Dat is een heel basale, eeuwenoude vorm van actie, die diep is ingesleten. Ik denk dat het belangrijk is om de anatomie van onze dagelijkse acties bloot te leggen en dat we ingesleten patronen zoals de IRE-sequentie onder de loep moeten nemen. Wat zou een eigentijdse vervanging zijn van dit IRE-handelingspatroon? Kunnen er andere vormen van actie zijn die veel beter passen in de huidige tijd? Je noemde zelf het online-onderwijs al. Het grote risico is dat we de oude vertrouwde patronen onder nieuwe omstandigheden proberen in te bouwen.

Hoe zit het met de tweede generatie activiteitentheorie, waarin duidelijk gemaakt wordt dat we leren in gezelschap van andere mensen. Er zijn allerlei aanpakken waarin dat benadrukt wordt, zoals het voeren van deep-democracy-gesprekken. Kent de tweede generatie nieuwe ontwikkelingen?

Ik denk dat de belangrijkste ontwikkeling in de tweede generatie activiteitentheorie te maken heeft met twee concepten. Het concept van 'object' en het concept van 'contradictie'. Het is belangrijk dat mensen zich gaan realiseren dat het object veel meer is dan een 'dood' object. Het object is dynamisch, het verandert steeds. Je hebt het nooit geheel onder controle en je moet een manier vinden om daarmee om te gaan.

Zoals een iPhone, die met nieuwe apps steeds weer iets anders kan en doet?

Precies, dat is een goed voorbeeld. Zo'n iPhone gaat ineens iets doen dat je niet had verwacht. Tegen je praten bijvoorbeeld. En dan is er het concept van contradictie. Een contradictie is een sociaal, maatschappelijk, essentieel dilemma dat niet alleen kan worden opgelost door afzonderlijke individuele acties. Op dit gebied wordt er nu veel opwindend onderzoek gedaan. In dat onderzoek gaat het bijvoorbeeld over de relatie tussen individuele, persoonlijke betekenisgeving en het systeem. Als leraar moet je enerzijds persoonlijk betrokken kunnen zijn bij het onderwijs, anderzijds moet je van een afstand het onderwijs als systeem onder de loep kunnen nemen. Ook jouw voorbeeld van de contradictie tussen leergemeenschappen die een initiatief zijn van de medewerkers en leergemeenschappen die het initiatief zijn van het schoolmanagement, is een goed voorbeeld. En denk ook aan het toetsen en waarderen dat het onderwijssysteem noodzakelijk vindt, maar dat in conflict kan zijn met wat voor leerlingen van belang is.

Jij was zelf de grondlegger van de derde generatie activiteitentheorie.**Dezelfde vraag als hiervoor, zijn er nieuwe ontwikkelingen in de derde generatie van de theorie?**

Laten we beginnen met vast te stellen dat de derde generatie uitging van het idee dat het erom ging dat het nooit genoeg is om maar één systeem te bestuderen. Als je bijvoorbeeld onderzoek doet in het onderwijs, dan moet je niet alleen het systeem van de leerling bestuderen, maar ook het systeem van de leraar. Ze hebben een gedeeld object, bijvoorbeeld het realiseren van leerdoelen, maar het zijn twee aparte activiteitensystemen. Er zijn tegenwoordig ook steeds meer systemen in het spel die elkaar beïnvloeden. De derde generatie is wat dat betreft de poort naar de vierde generatie. Wat een echt derdegeneratievraagstuk is, is het begrijpen van partnerschappen. Hoe kunnen mensen met verschillende achtergronden en belangen elkaar ontmoeten om iets nieuws te creëren? Wat dat betreft is het grote risico van online werken dat we mensen als 'individuele scherpjes' gaan zien. De technologie snijdt mensen los van hun achtergrond.

Je begint zelf over de vierde generatie activiteitentheorie. De eerste keer las ik daar in 2009 over in jouw hoofdstuk voor Learning and Expanding with Activity Theory (Engeström, 2009).

Ja, het is een worsteling, maar op dat terrein zijn er interessante ontwikkelingen. Wereldwijd zijn er verschillende collega's mee aan de slag gegaan. Er is een nieuwe generatie onderzoekers die zich richt op de ontwikkeling van activity theorie, zoals Annalisa Sannino, die aan de Universiteit van Tampere werkt. Ik verwacht dat ze grote stappen voorwaarts zullen maken in het ontwikkelen van een vierde generatie activiteitentheorie.

In de introductie van de vierde generatie zie ik het oude begrip 'Utopia' verschijnen.

Let op: het is de uitvoering van Utopia. Je moet kijken naar wat mensen doen met Utopia. Het voorbeeld in het artikel dat jullie in de bundel opnemen, gaat over de zorg voor dak- en thuislozen. Het probleem met zulke maatschappelijke opgaven is dat geen enkel activiteitensysteem het alleen voor elkaar krijgt om iets voor deze groep mensen te doen. Ook geen twee of drie. Het gaat erom dat je een momentum creëert waarin een grote hoeveelheid actoren, organisaties en sociale bewegingen zich verbinden en zeker ook de mensen in de frontlijn. Het gaat om coalitievorming. Het gaat niet alleen om bottom-up. Het gaat om dialoog tussen de frontlijn en de top van de organisatie. Daar zitten ook mensen, die hebben ook een achtergrond. Probleem is dat ze vaak geïsoleerd van het primaire proces opereren. De changelabmethode² die we hebben ontwikkeld, is een goede manier om frontlijn en top bij elkaar te brengen om samen problemen te onderzoeken.

In 2019 hebben we drie geschakelde changelabs georganiseerd. Een in de frontlijn, een op stedelijk niveau en een op nationaal niveau. We kwamen tot de ontdekking dat de meest interessante ideeën uit de frontlijn kwamen. Maar om ontwikkelingen mogelijk te maken, moet je verschillende kanalen openen en mensen van verschillende niveaus met elkaar in contact brengen. Ik denk dat de toekomst van ons onderzoek is dat we veel meer aan onderzoek in netwerken zullen gaan doen. Dat kan echter heel beangstigend zijn voor onderzoekers die gewend zijn om solo vanuit hun eigen vredige omgeving te werken. Verder realiseren we ons dat voor een duurzame ontwikkeling geïsoleerde aanpakken, zoals een changelab van vijf of zes bijeenkomsten, niet volstaan. We moeten nadrukkelijker kijken naar waar we vandaan komen en waar we naartoe gaan.

Graag wil ik je verder bevragen over het toepassen van de activiteitentheorie. In 2017 was je in Amsterdam. Praktijkonderzoekers uit het onderwijs

vertelden je dat ze het moeilijk vonden om met de activiteitentheorie te werken. Je zei toen dat de activiteitentheorie geen kauwgomballenautomaat is en dat we moeten leren om er veel speelser mee om te gaan (Bruining, 2017a, 2017b).

Het was voor mij belangrijk om te zien hoe jouw collega's in Amsterdam veel plezier beleefden aan het uitleggen van systeemmodellen op de werkvloer. De Braziliaanse hoogleraar Fernando Liberales werkt ook op zo'n manier met mensen uit de favela's en hij laat zien hoe je op een speelse manier heel robuuste analyses kunt maken.

Ik sla wel aan op robuust. Ik zie onze studenten soms heel veel theorieën en modellen reproduceren. Maar er niet speels of diepgaand mee (durven) omgaan.

Je kunt beter wat minder doen met meer aandacht.

Tot slot, waar gaan jouw nieuwe projecten over?

Ik ben vooral bezig met het leren en ontwikkelen van adolescenten en de betekenis die ze daaraan geven. We zoeken in changelabs naar manieren waarop leerlingen de gelegenheid kunnen krijgen om aan de slag te gaan met eigen vragen en hun bijdrage aan de wereld. Dat zal niet alle maatschappelijke vragen beantwoorden, maar het zal een impuls zijn. Belangrijk is ook weer hoe deze projecten ontvangen worden, niet alleen door hun leraren, maar ook door bijvoorbeeld politici, beleidsmakers en inspectie. Wat wij zien is hoe verbaasd ze steeds zijn over wat de leerlingen kunnen brengen. We zien vaak het potentieel niet.

1. Wanneer het werken en leren stagneert en mensen met elkaar een nieuw activiteitensysteem creëren dat in staat is om problemen op een andere manier het hoofd te bieden, dan is er sprake van expansief leren

2. De changelabmethode is ontwikkeld als een door onderzoek ondersteunde veranderomgeving, waarin deelnemers aan herontwerp van hun praktijk werken en nieuwe concepten en instrumenten ontwikkelen, belangen afstemmen, onderlinge relaties ontwikkelen, leidende principes definiëren en rollen en taken ontwikkelen.

Literatuur

- Bruining, T. (2017a). *The next level in leren en organiseren. Deel 1: Theoretisch fundament en College Tourgesprekken met Yrjö Engeström*. Impressie van een werkconferentie. 's-Hertogenbosch. Opgehaald op 21 maart 2022 van <https://www.kpcgroep.nl/media/1677/impressie-the-next-level-deel-1.pdf>
- Bruining, T. (2017b). *The next level in leren en organiseren. Aan het werk. Impressie van een werkconferentie (2)*. Opgehaald op 21 maart 2022 van https://www.kpcgroep.nl/media/1678/impressie-2-the-next-level_pr2.pdf
- Counts, G. (1932; 1978). *Dare the School Build a New Social Order?* Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Engeström, Y. (2009). The future of activity theory: A rough draft. In A. Sannino, H. Daniels, & K. D. Gutiérrez (Eds.), *Learning and expanding with activity theory* (pp. 303-328). Cambridge University Press.
- Engeström, Y. (2018). *Expertise in transition: Expansive learning in medical work*. Cambridge University Press.
- Engeström, Y., & Sannino, A. (2012). Concept Formation in the Wild. *Mind Culture and Activity*, 19(3), 201-206.
- Engeström, Y., & Sannino, A. (2021). From mediated actions to heterogenous coalitions: four generations of activity-theoretical studies of work and learning. *Mind, Culture, and Activity*, 28(1), 4-23.
- Engeström, Y., Virkkunen, J., Helle, M., Pihlaja, J., & Poikela, R. (1996). The Change laboratory as a tool for transforming work. *Lifelong Learning in Europe*, 1(2), 10-17.
- Greeno, J. G., & Engeström, Y. (2014). Learning in activity. In R. K. Sawyer (Ed.), *The Cambridge handbook of the learning sciences* (pp. 128-147). Cambridge University Press.
- Orr, J. (1996). *Talking about machines*. Ithaca: Cornell University Press.

marnix academie
Lectoraat Leren en Innoveren

HOGESCHOOL
ipabo

 DE KEMPEL
HOGESCHOOL VOOR LERAREN

Colofon

Auteur: Ton Bruining

Artikel is geschreven voor: Staveren, A. van en H. Susam (2022) *Innoverend Onderzoeken, grondslagen en praktijkvoorbeelden*, Marnix Academie

Correcties: Jollette van Eijden

Vormgeving: Het Firmament, communicatie vormgeving, Amsterdam

Uitgave: Lectoraat Leren en Innoveren, Marnix Innovatiecentrum

© 2022, Marnix Academie, Utrecht

Deze uitgave is mogelijk gemaakt vanuit samenwerking tussen Marnix Academie, Hogeschool IPABO en De Kempel, Hogeschool voor leraren.

De Marnix Academie heeft geprobeerd alle rechthebbenden van het gebruikte beeldmateriaal te achterhalen, mocht dit niet gelukt zijn dan kunnen rechthebbenden contact opnemen met de redactie.

Onderwijsmensen moeten activisten durven zijn

Ton Bruining

Dit artikel is geschreven als hoofdstuk voor het boek *Innoverend Onderzoeken, grondslagen en praktijkvoorbeelden* van Arienne van Staveren en Hüseyin Susam (red.) dat is uitgegeven door de Marnix academie in 2022. Het boek biedt grondslagen voor de doorgaande zoektocht om theorie en praktijk met elkaar te verbinden. Het fundamentele inzicht dat wetenschappelijke kennis niet op iets onfeilbaars berust wat rechtstreeks met de werkelijkheid correspondeert heeft ertoe bijgedragen dat het Olympusmodel van wetenschap haar plaats op het wetenschapspodium heeft moeten afstaan aan het op participatie en emancipatie gerichte Agoramodel waarin meedoen het belangrijkste kernwoord is. Het gaat daarbij om meedoen van *alle* betrokkenen; de groep van mensen die tot dan toe als de gebruikers van kennis werden geduid. Meer en meer worden zij door een groeiend aantal sociale wetenschappers als volwaardige medeonderzoekers gezien. Het boek bestaat uit theoretische grondslagen aangevuld met praktijkvoorbeelden uit het onderwijs.

marnix academie
Lectoraat Leren en Innoveren